

De ontvolking van Zwinstreek op het einde van de 16de eeuw

N. Maddens

Het is algemeen bekend dat de opstand van de Nederlanden tegen Spanje, met zijn nasleep van genadeloze oorlogen, in Vlaanderen en elders bijna onherstelbare verwoestingen heeft teweeggebracht. In zijn *Historie der Nederlandscher ende haerder Naburen Oorloghen ende Gheschiedenissen tot den jare XVICXII* (Gravenhagen 1614) beschrijft Emmanuel van Meteren de toestand van Vlaanderen en Brabant in 1587 als volgt: *De ellende, armoede, honghersnoot, pestilientien ende sterften, daer de ghereconcilieerde landen in ghecommen zijn, is onghelooflick. Want in Vlaenderen, tot Brugge, Yperen, Cortrijck ende minder steden ende dorpen, soo oock in Brabant, zijn bycans geheele steden verwoest, om d'oorloghe verlopen, ende uytghestorven van honger, armoede ende peste, soo dat veel schoone groote dorpen, daer een, twee ofte drie duysent huysen in stonden, wel bewoont, nu gheheel verlaten ende verwoest geworden zijn [...]. De landen waren so verwoest, dat men de velden van de bosschen, noch de grachten van de hooghe weggen niet en kende. De lieden en condende plaetsen niet vinden daer haer huysinghen ghestaen hadden. Het was al verwoest ende overghegroeyt met boomen, haghen ende kruyden.*

In verschillende artikelen hebben wij de omvang van de crisis in het Brugse Vrije, de kasselrij Kortrijk en de kasselrij Ieper, vooral aan de hand van belastingsopbrengsten, trachten te meten. Wat het Brugse Vrije betreft publiceerden wij daarover een artikel, getiteld *Het uitzicht van het Brugse Vrije op het einde van de XVIde eeuw*, in: *Handelingen van het Genootschap "Société d'Emulation" te Brugge*, XCVII (1960), p. 31-73. Daaruit halen we de gegevens voor de Zwinstreek, het werkgebied van *Rond de Poldertorens*, aangevuld met enkele andere gegevens.

Vooraf een paar administratieve gegevens. Genoemd studiegebied behoorde grotendeels tot het Brugse Vrije, meer bepaald tot het Platteland, dat het noordelijke deel van het Brugse Vrije besloeg. Het Platteland was ingedeeld in ambachten. Sommige ambachten omvatten meer dan één parochie (de vroegere naam voor een gemeente); andere maar één parochie. We sommen de ambachten met parochies uit de Zwinstreek op en geven tussen haakjes de parochies die ertoe behoorden. De namen van de parochies van de Zwinstreek zijn vet gedrukt: Dudzele-ambacht (**Dudzele, Koolkerke, Ramskapelle**), Lissewege-ambacht (**Lissewege, Heist, Knokke**), Moerkerke-ambacht (**Moerkerke**), Oostkerke-ambacht (**Lapscheure, Oostkerke, Sint-Katelijne-buiten-Damme, Westkapelle**). Damme, Hoeke, Sint-Anna-ter-Muiden en Sluis behoorden tot geen enkele kasselrij¹.

¹ Volgens *Rond de Poldertorens* was Zeebrugge een vroegere gemeente. Dat is niet juist. Het grondgebied van Zeebrugge werd, met het oog op de aanleg van de zeehaven, in het begin van de 20ste eeuw, in verscheidene keren genomen uit Heist en Lissewege en telkens gevoegd bij de stad Brugge.

Nu overlopen we enkele belastingen die in het Brugse Vrije geïnd werden en noteren de opbrengst in de genoemde ambachten. Jammer genoeg bezitten we geen opbrengstcijfers per parochie.

Eerst de opbrengst van de *impost*. Dat was een belasting op het verbruik van bier, wijn en vlees, die de Staten van Vlaanderen over geheel het graafschap inden. Die belasting werd zowel vóór als na de opstand tegen hetzelfde tarief geïnd, zodat een vergelijking van de opbrengst zeer goed mogelijk is. In het rekenjaar mei 1575 - april 1576 bedroeg de opbrengst in het Platteland 12.961guldens en in het rekenjaar mei 1587-april 1588 nog... 19 ². In 1597-1598 was de opbrengst gestegen tot 743 fl. of tot 5,73%.

Het bestuur van het Brugse Vrije inde in het Platteland een accijns op wijn en bier. We kunnen opnieuw de opbrengst vóór en na de opstand met elkaar vergelijken, want de belasting werd onafgebroken tegen hetzelfde tarief geïnd.

Opbrengst van de accijns op wijn en bier in het Platteland van het Brugse Vrije:

Periode ³	Opbrengst ⁴	Verhouding ⁵
1575-1576	24.935	
1576-1577	22.042	-
1577-1578	21.769	-
1584-1585	375	1/66
1585-1586	290	1/86
1586-1587	178	1/140
1587-1588	84	1/287
1588-1589	612	1/41
1589-1590	904	1/28
1590-1591	549	1/45
1591-1592	499	1/50
1592-1593	433	1/55
1593-1594	765	1/33
1594-1595	1.091	1/23
1595-1596	1.150	1/22
1596-1597	1.611	1/15
1608-1609	2.259	1/11
1613-1614	5.917	1/4

² De gulden of de florijn of het pond *tournois* (vootaan afgekort tot fl. De fl. bevatte 20 stuivers (voortaan afgekort tot st.).

³ Telkens van 1 Mei tot 30 April.

⁴ In ponden (lb.) parisis (par.). 1 lb. par. is 1/2 fl.

⁵ Tegenover 1575-1576.

In oktober 1588 voerden de Staten van Vlaanderen een belasting in op het graanverbruik. In Dudzele bracht deze belasting tijdens de eerste vijf maanden niets op en tijdens de zes daarop volgende maanden 9 1/2 st. Zeer pover als men bedenkt dat het tarief varieerde van 1 1/2 tot 3 st. de Gentse zak (105, 64 kg). In Lissewege-ambacht viel er niets te innen tot 30 april 1590 en 3 fl. 9 st. van 1 mei 1590 tot 31 januari 1591. In Moerkerke-ambacht was het nog erger. Daar viel er tot 31 oktober 1591 voor de fiscus niets te innen, behalve 1fl. 4 1/2 st. in mei-oktober 1589. Oostkerke-ambacht tenslotte startte met 9 1/2 st., maar betaalde niets vanaf 1 november 1589 tot 31 juli 1590. In heel het Platteland waren er in de periode 15 oktober 1588 - 30 april 1589 niet minder dan 29 ambachten van de 34 waar de opbrengst nihil was. In 1593 waren er nog altijd 15 waar er niets te rapen viel.

De opbrengst van het *bestiaelgheldt* of belasting op het vee, door de Staten van Vlaanderen in 1591 ingevoerd, belicht de staat van de ontvolking op een andere manier. In de periode 1 juni 1591 - 30 april 1592 bracht die belasting in Dudzele-ambacht 99 fl. 2 1/2 st. op, in Lissewege-ambacht 51 fl. 11 st. (w.o. Heist met 4 fl. 17 st.), in Moerkerke-ambacht 6 fl. 1 st. en in Oostkerke-ambacht 63 fl. 10 st. (w.o. Westkapelle met 18 fl. 3 st.). Het tarief van deze belasting was als volgt: op elk paard 6 st., op elke os of stier van drie jaar of meer 3 1/2 st., op elke koe 3 st., telkens per maand. Het tarief in acht nemend, ziet men duidelijk hoe gering de veestapel was, ook al dient rekening gehouden te worden met, door het bestuur van het Brugse Vrije gemelde, belastingsontduiking. In 19 ambachten ving de fiscus bot. De regeringscommissarissen, belast met de controle van de Statenrekening 1591-1592, schreven telkens in margine: *Par attestation du magistrat du Franc qu'en ce lieu [...] ne demeure personne*. Al is het niet zeker dat er in al die ambachten werkelijk niemand woonde en dat deze verklaring telkens naar de letter genomen dient te worden, toch is zij tekenend voor de catastrofale situatie.

In 1591 hieven de Staten van Vlaanderen een belasting op het dragen van kostbare kledij. Hoewel dit *fluweelgeldt* in erge mate gefraudeerd werd - reden waarom het na zes maanden verdween - toch is de opbrengst merkwaardig. Het tarief varieerde van 1 tot 9 fl. naargelang van het kledingstuk. Welnu, in het totale Brugse Vrije bedroeg de opbrengst 17 fl. In de naburige kasselrij Veurne - aanzienlijk kleiner dan het Brugse Vrije werden - 1.146 1/2 fl. geïnd.

Ook de opbrengst van de belasting op de bedreven landen toont aan dat het Brugse Vrije, na de verovering van Brugge door Farnese op 20 mei 1584 (samen met Damme), quasi totaal verlaten was en dat het leven er slechts zeer langzaam hernam.

Eenmaal per jaar, in oktober, sloegen der schepenen van het Brugse Vrije een bepaald bedrag op over de verschillende ambachten en heerlijkheden. Deze *ommestellinghe* geschiedde volgens een vaste schaal, *transport* genaamd, daterend van 1518. Hierin werd bepaald hoeveel elke plaats moest betalen in elke 101 fl., die over het Brugse Vrije omgeslagen werd. Misschien is het interessant te vernemen hoeveel de parochies van de Zwinstreek daarin bijdroegen:

Deze repartitieschaal werd voor de laatste maal in oktober 1583 gebruikt voor de repartitie van 100.394 lb. par. Rond die tijd werd het Brugse Vrije, dat al vroeger herhaalde malen geteisterd werd, ten volle in het oorlogsgebeuren be-

trokken. Landvoogd Alexander Farnese, een militair genie, had immers met zijn bekende belegeringstactiek Ieper ingesloten en begon op dezelfde wijze de blokkade van Brugge en Gent. Het Brugse Vrije kreeg hierdoor de doodsteek en werd in korte tijd een woestenij. De crisis trad op een brutale wijze in. Dit blijkt duidelijk uit de opbrengstcijfers van de hiervoor vermelde accijnzen op wijn en bier. Waar deze voor het seizoen mei-oktober 1583 nog 6.340 lb. par. bereikten, viel er voor het halfjaar november 1583 – april 1584 nog 263 te rapen. Van de gesmaldeelde 100.394 lb. par. ontving het bestuur van het Brugse Vrije slechts enkele duizenden lb. en dan nog voor een deel met jaren vertraging.

Wegens de *destructie* van de kasselrij was het onmogelijk geworden nog be dragen te smaldelen volgens de *transport*. Het kasselrijbestuur besloot in september 1587 dan ook *midts dat den meesten deel vanden Platten Lande ende Appendantsche vanden Vrijen alsnoch niet bewuendt, bedreghen, noch ghecultiveert en es gheweest deur de jeghenwoordeghe oorloghe*, elk gemet te belasten met 25 schellingen par⁶. De belasting trof de zaaïlanden en de weiden.

Aan de hand van de opbrengstcijfers is het mogelijk de bedreven oppervlakte te schatten. We berekenden in de hiervoor vermelde studie het aantal bebouwde hectaren in heel het Brugse Vrije. Maar we beperken ons hier tot de ambachten met dorpen van de Zwinstreek: Dudzele-ambacht: ca. 137 ha.; Lissewege-ambacht: nihil; Moerkerke-ambacht: nihil; Ooskerke-ambacht: ca. 201 ha. In heel het Platteland noteren voor 1587 geen ontvangst in 18 ambachten. In 1590 was dat nog altijd het geval in 16 ambachten, maar onze vier ambachten waren daar niet meer bij. Wel was bedrijfsoppervlakte in 1590 meer dan verdubbeld: in 1587 ca. 1.253 ha. en in 1590 ca. 2.978 ha. Toch nog bittert weinig in heel dat uitgestrekte Platteland van tienduizenden hectaren.

We hadden het nog niet over de stadjes Damme, Hoeke, Sint-Anna-ter-Muiden, die zoals gezegd tot geen enkele kasselrij behoorden. We hebben alleen de opbrengst van de *impost*.

- Damme: 1 mei 1576 - 30 oktober 1577: 250 fl. ; 1 mei 1587 - 30 oktober 1588: 121 fl.
- Monnikerede, Hoeke, Sint-Anna-ter-Muiden: 1576 - 1577: 188 fl.; 1 mei - 30 oktober 1587: 0 (*omme dat daer gheen habitanten en woonden*); 1 november 1587 - 30 april 1588: 99 fl.
- Sluis: 1 mei 1576 - 30 oktober 1577: 756 fl.; 1 mei 1587- 30 oktober 1588: 0 (*mits de rebelle*).

We geven ook de opbrengsten in twee naburige steden:

- Blankenberge: 1 mei 1576 - 30 oktober 1577: 664 fl.; 1 mei 1587-30 oktober 1587: 0 (*mits dat daer niemant en resideert*); 1 november – 30 april 1587 (samen met Oudenburg): 9 1/2 st.
- Aardenburg en Oostburg: 1 mei 1576 - 30 oktober 1577: 752 fl.; 1 mei 1587 - 30 april 1588: 0 niet geïnd (*mits de cleen distancie van Sluys*).

Indien het Platteland, en ook de rest van het Brugse Vrije, zolang een bijna ontvolkt gebied bleef, dan was dat, afgezien van het feit dat zelfs in normale om-

⁶ Of 1 lb. 5 schellingen par. 1 lb. par. = 20 schellingen paris.

standigheden het herstel jaren tijd zou geveerd hebben, hoofdzakelijk te wijten aan de vrijbuitelij. De herleving werd inderdaad voortdurend doelmatig gehinderd door de actie van de vrijbuiters, die in dienst van de Noordelijke Nederlanden, vanuit hun basissen in Noord-Vlaanderen, vooral vanuit Oostende, heel het Vlaamse platteland en vooral het naburige Brugse Vrije afpersten en terroriseerden. Aldus wisten zij het weer in cultuur brengen van de landerijen tegen te gaan en ontwrichten zij het verkeer over wegen en rivieren. In 2008 verscheen daarover een mooie studie van T. Peceu, *Over vrybuiters en quaetdoenders. Terreur op het Vlaamse platteland (eind 16de eeuw)*, Leuven, Davidsfonds.

Ook het optreden van de Spaanse soldaten en de soldaten van andere nationaliteiten in Spaanse dienst heeft schuld aan de bestendinging van het verval. Het platteland bezweek onder de *passages ende rapassages* en de *logementen* van troepen. In dit opzicht waren de jaren 1587 en 1588 bijzonder nefast. West-Vlaanderen werd toen onder de voet gelopen door de massale troepenverplaatsingen, die de geplande invasie van Engeland met zich meebracht. Vanaf september 1588 begon het grootste deel van het expeditieleger uit Vlaanderen weg te trekken. Het Brugse Vrije en heel het gewest geraakten voorlopig verlicht van militaire overlast; maar niet voor lang, want na enkele maanden begonnen de slecht betaalde soldaten zich te roeren en de reeks *foulen, exaxtien, eteryen, rudesschen*, of hoe hun baldadigheden ook genoemd werden, verder te zetten.

Een bijzonder tragisch aspect van de crisis was de watersnood. Hele parochies bleven in het Noorden jarenlang onder water staan. Het doorsteken van de dijken, een der klassieke middelen van de oorlogsvoering, had als gevolg dat het zeewater zich over duizenden hectaren verspreidde. Eerst tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) zouden grootscheepse herbedijkingen gebeuren.